

De hemel is nader dan Afrika
Lotgevallen van een immigrantenfamilie

Eric Kirchner

De hemel is nader dan Afrika

Lotgevallen van een
immigrantenfamilie

Eric Kirchner

Schrijver: Eric Kirchner

Drukkerij: Brave New Book

ISBN: 978 94 021 8166 1

Copyright © 2018: Eric Kirchner

Dit boek is via de betere boekhandel te bestellen, inclusief bol.com

De auteur verwelkomt eenieder die over additionele informatie, brieven of foto's beschikt van de genoemde familie Kirchner. Meldt U zich alstublieft bij eric.kirchner9@gmail.com

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

INHOUD

PROLOOG.....	7
1 HET OOSTFRIESE HOF (1730-1744).....	10
1.1 Op jacht naar Johann Lorenz.....	10
1.2 Hoe er een hof in Aurich belandde.....	12
1.3 Georg Albrecht en Carl Edzard.....	17
1.4 Dagen aan het hof.....	21
1.5 De hofmuzikanten en hun muziek.....	26
1.6 Het doek sluit voor de vorst.....	31
1.7 Na de Cirksena's.....	34
2 TUSSEN OOSTFRIESLAND EN AMSTERDAM (1744-1808) ...	37
2.1 Oostfriesland en Nederland tot na Napoleon.....	37
2.2 De sprong naar Amsterdam.....	40
2.3 Immigranten en kleermakers.....	43
2.4 De Oude Lutherse Kerk in Amsterdam.....	46
2.5 Terug naar Oostfriesland.....	49
3 DANIËL ANDREAS (1808-1860).....	52
3.1 Een stortvloed aan brieven.....	52
3.2 Opnieuw een immigrantenfamilie.....	55
3.3 Daniël Andreas nestelt zich in Amsterdam.....	58
3.4 De kinderen vliegen uit na zilveren bruiloft.....	62
4 NESTELLEN IN ZUID AFRIKA (1860-1880).....	72
4.1 Een vergeten kolonie.....	72
4.2 Een lange zeereis.....	73
4.3 Vader en moeder moeten komen.....	77
4.4 Zedelingsvrouw.....	83
4.5 De zaak Witsteyn.....	93
5 DE KLEERMAKER GEEFT LES (1860-1895).....	100
5.1 De familie reist van hot naar her.....	100
5.2 De relatie tot kleurlingen.....	108
5.3 Inwonen bij dochter Anna.....	112
5.4 De dood van Daniël Andreas en zijn vrouw.....	118
5.5 Anna en Pauw.....	120

6	HET SCHANDELIJKE LEVEN VAN CASPER WILLEM (1860-1890).....	122
6.1	Werk en liefde.....	122
6.2	Op de vlucht.....	127
6.3	Een nieuw leven.....	132
7	CATO, KOO, JEANET, BOERENoorlog (1860-1920).....	142
7.1	Cato.....	142
7.2	Jeanet.....	144
7.3	Jacob Gerard (Koo).....	147
7.4	De Boerenoorlog.....	150
7.5	Na de oorlog.....	157
8	INTERMEZZO: HET GELOOF VAN DE KIRCHNERS.....	162
8.1	De rol van het geloof in het leven van de Kirchners.....	162
8.2	Een richtingstrijd binnen de kerk.....	169
9	ONDERTUSSEN IN NEDERLAND (1835-1920).....	178
9.1	Hendrik Lorens als spin in het web.....	178
9.2	De breuk met Daniël.....	185
9.3	Uitgever Willem.....	191
10	TWEE JACOB GERARDS EN RIEK (1869-1945).....	204
10.1	Jacob Gerard senior.....	204
10.2	Kinderen van Jacob Gerard senior.....	210
10.3	Jacob Gerard junior in de Tweede Wereldoorlog.....	218
10.4	Riek en de Tweede Wereldoorlog.....	219
11	JACOB GERARD JUNIOR EN KINDEREN (VANAF 1945)..	233
11.1	De periode na de oorlog.....	233
11.2	Reislust.....	241
11.3	Diewertje Kirchner-Zeewuster.....	247
11.4	Cor Kirchner.....	250
11.5	Kinderen van Cor en Annemarie.....	255
11.6	De andere kinderen van Jacob Gerard junior.....	255
12	EPILOOG.....	260
13	LITERATUUR.....	261
14	VERANTWOORDING ILLUSTRATIES.....	267

PROLOOG

Ik was een jaar of twaalf toen mijn vader me meenam naar zijn werkbureau. Daar in de ouderlijke slaapkamer bewaarde hij financiële stukken en werkadministratie, en hier werden ook de Sinterklaascadeautjes verstoppt. Maar het groezelig groene schrift dat hij nu in zijn handen hield had ik nooit eerder gezien.

Kijk, zei mijn vader, dit is onze familiestamboom. Terwijl hij erdoor heen bladerde zag ik tientallen bladzijden gevuld met namen en omschrijvingen. De eerste persoon die in het schrift werd genoemd was:

I. Johann Lorenz K. in 1743 bekend als "Hautboïst und Hoflakai" aan het Oostfriesse Hof. Ook bekend als Harfenist. 3x gehuwd geweest. Z'n 1e vrouw Gesche Melchau overleed 11 nov. 1741.

Vermoedelijke kinderen uit dit huwelijk:

Georg Carl K., gedoopt Aurich 13 dec. 1731

August Christian K.

Tweede maal gehuwd met Anke Davids op 21 nov. 1742. Zij overleed 7 sept 1743. Uit dit huwelijk Karl Wilhelm, gedoopt 24 aug 1743.

Derde maal gehuwd met Jochumina Marga Janszen op 31 maart 1744. Uit dit huwelijk Johann Andreas K., geboren Aurich 28 dec 1744. Gedoopt 29 dec. Volgt II.

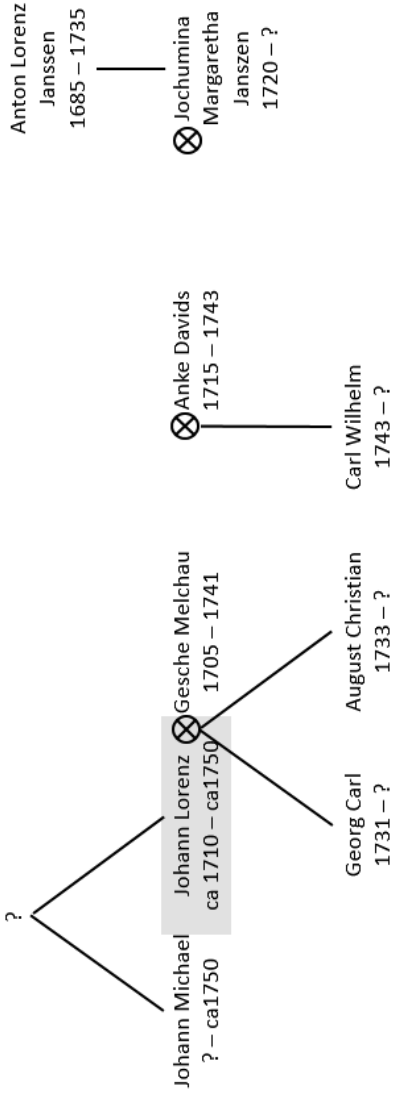
Oostfriesland, dat is in Duitsland, zei mijn vader. Dat verklaarde in elk geval die Duitse achternaam van ons. In het schrift werd Johann Lorenz Kirchner gevolgd door vele tientallen andere namen, met geboorte-, huwelijks- en sterfdata tot aan de huidige tijd aan toe.

Trots vertelde mijn vader, die hoofdonderwijzer was op een basisschool, dat de vader van een kind uit zijn klas dit allemaal had uitgezocht. Wat een enorm karwei moest dat zijn geweest!

Het internet bestond toen nog niet; hoe had iemand al die informatie kunnen verzamelen? De lange lijst met namen riep allemaal nieuwe vragen bij me op. Wat voor mensen gingen er schuil achter al die Johanns, Lorenzen, Andriessen en Jacob Gerards? In wat voor wereld hadden zij gewoond, en wat hield ze dag na dag bezig? Wat vertelde dit schrijft eigenlijk over onze familie?

In de jaren hierna keek ik af en toe nog eens in dat grauwoene schriftje, en de klank van een aantal namen kwam me steeds vertrouwder voor. Het werden vanzelf vertrouwde namen van verre familieleden, waar ik bijna niets van wist. Pas toen ik meer dan twintig jaar later zelf getrouwd was en kinderen had gekregen, besloot ik er meer aandacht aan te geven. Op internet vond ik allerlei genealogische websites. Die maakten het zoeken naar voorouders veel makkelijker, en ook de historische burgerlijke stand van verschillende gemeentes stond inmiddels gedigitaliseerd en doorzoekbaar online.

Zo leerde ik steeds meer voorouders kennen. Er ontvouwde zich een wonderlijke geschiedenis, die zich uitstreckte over drie continenten. Met een doodgezwegen broer, een lakei van een gedoemd vorst, een landingstun voor Canadese parachutisten en het broodnodige overspel en diefstal. Dit is het verhaal van de Kirchners.

1 HET OOSTFRIESE HOF (1730-1744)

1.1 *Op jacht naar Johann Lorenz*

Pas veel later zou ik erachter komen dat de meeste takken van de Kirchner stamboom, die in het schriftje van mijn vader zo netjes achter elkaar was gezet, al tientallen jaren eerder door verre familieleden waren uitgeplozen. Vooral Riek Kirchner heeft hier hard aan gewerkt. Zij hield zich na de eerste wereldoorlog met dit onderwerp bezig, nadat ze volkomen toevallig in gesprek raakte met iemand die verre familie van haar bleek te zijn. Riek was na deze ontmoeting zo geïnteresseerd in haar voorouders, dat zij na wat eigen onderzoek in 1926 een brief schreef naar het staatsarchief van de stad Aurich. Staatsarchivaris A. Eggers schreef haar vervolgens terug dat hij de naam van de verste voorouder die Riek had kunnen vinden, Johann Lorenz Kirchner, inderdaad in zijn archieven had aangetroffen. De naam duikt op in het Auricher doopboek als hij op 24 augustus 1743 zijn zoon Karl Wilhelm laat dopen. Johann Lorenz is dan getrouwd met "Anke Darvits (ook wel Davids)". Zijn beroep wordt aangegeven als hoboïst ("Hautboïst") en hoflakei aan het Oostfrieese hof, en op een andere plaats als harpenist.

Riek kreeg ook te horen dat volgens de kerkboeken in Aurich Johann Lorenz Kirchner was getrouwd met Gesche Melchau, die op 11 november 1741 stierf. Hij hertrouwde op 21 november 1742 met Anke Davids uit Wittmund, maar die overleed al op 7 september 1743. Vervolgens hertrouwde Johann Lorenz nog een keer, op 31 maart 1744, met Jochumina Marga, de dochter van Anton Lorenz Janssen, die pastoor was geweest van 1716-1725 in Marienhofe en later op het eiland Baltrum. De doopboeken in Aurich noemen de namen van drie zonen: Georg Carl, August Christian en Carl Wilhelm. De oudste was geboren op 13 december 1731.

De archivaris meldde bovendien dat de naam Kirchner "koster" betekent, en van midden- of zuid-Duitse oorsprong is. Waar Johann Lorenz Kirchner zelf vandaan was gekomen was de staatsarchivaris niet duidelijk geworden, en ook over de plaats of datum van overlijden was niets terug te vinden in de boeken. Volgens de belastingadministratie moest Johann Lorenz voor 1754 zijn gestorven, want in dat jaar werd diens vrouw als weduwe aangeduid.

Over dat zogenaamde Oostfrieze hof kon de archivaris niets vinden. Hij vond wel aanwijzingen dat er ook een Johann Michael Kirchner als lakei aan het hof in Aurich heeft gediend. Misschien was dit een broer of de vader van Johann Lorenz, vroeg de staatsarchivaris zich af in zijn brief. Ze worden namelijk in de archieven wel als de oudere en de jongere [Kirchner] aangeduid. Volgens het belastingregister van Aurich zijn beide Kirchners uiterlijk in 1754 gestorven, want in dat jaar is er sprake van een weduwe van Lorentz Kirchner en een weduwe van J.M. Kirchner. Het stadsarchief van Aurich noemt op 7 februari 1758 een dochter van wijlen hobospeler Kirchner.

Ik vond het intrigerend deze brief uit 1926 te lezen. De gegevens over de oudste stamvader in het schriftje van mijn vader klopten immers precies met wat Riek Kirchner vijftig jaar daarvoor al ontdekt had. Dat was natuurlijk niet toevallig - de meeste informatie in het schriftje leek uiteindelijk afkomstig van de onderzoeken die Riek Kirchner had laten uitvoeren. Alle latere naspeuringen hadden weliswaar meer nazaten van Johann Lorenz Kirchner opgeleverd, maar hadden geen nieuwe informatie over deze stamvader opgeleverd. En zelfs nu, bijna honderd jaar na de brief van de staatsarchivaris, vind ik op websites zoals Ancestry.com of geni.com niets meer dan wat hierboven al is genoemd. Zou er dan ook in Aurich niet meer informatie te vinden zijn? Hadden alle onderzoekers zich wat Johann Lorenz beperkt tot het overschrijven van wat eerder al bekend was?

Gelukkig bleek er toch meer informatie te vinden te zijn. In 2006 postte een mij toen onbekend familielid H.R. Kirchner een berichtje op een webforum over stamboomonderzoek. Hij wilde weten wie hem meer kon vertellen over de eerste Kirchners in Aurich. Thea, een Duitse vrouw die in Oostfriesland woont, raadpleegde vervolgens de kerkboeken van de evangelisch-lutherse Lambertikerk in Aurich. De microfiches zijn moeilijk te lezen, zei ze, maar ze las wel duidelijk dat Johann Lorentz Kirchner lakei ("Laquay") was bij de begenadigde vorst, en dat hij op 8 november 1729 was getrouwd.

Dankzij *social media* hebben we daardoor belangrijke informatie gekregen. Niet alleen over Johann Lorenz' kerk en beroep, maar ook over de datum van zijn eerste huwelijk. Maar hoe zat het eigenlijk met dat Oostfriesland en dat hof dat er moet zijn geweest? Ik besloot op zoek te gaan naar meer informatie.

1.2 Hoe er een hof in Aurich belandde

Aurich, een aardig plaatsje aan de Noordelijke rand van Duitsland. Het is 2017, het centrum ziet er vriendelijk en keurig uit. De mensen hier lijken best tevreden met hun stad. De Gallimarkt die hier elk jaar wordt gehouden trekt aardig wat Nederlandse toeristen naar de gezellige winkelstraatjes, ook al is het lang niet zo bekend als Keulen, Aken of Düsseldorf. De sfeer in Aurich is misschien vergelijkbaar met die in een plaats als Drachten, dat ook zo'n 40.000 inwoners telt. Wie hier in de vakantie naar toe gaat zoekt waarschijnlijk de rust, wil fietstochten maken en van het gezellige centrum genieten.

Nergens een hint dat hier driehonderd jaar geleden een hof was gevestigd. Er staat geen kasteelslot uit die tijd, en er zullen ook weinig toeristen op het idee komen daarnaar te zoeken. Waar zou zo'n kasteel ook hebben moeten staan, vraag ik me af. Er is hier geen berg van waaruit de omgeving kan worden gedomineerd,

geen zeehaven die koste wat kost beschermd moet worden. En vraag je het de inwoners van Aurich, dan kunnen er waarschijnlijk maar weinigen vertellen over de vorsten die hier toch echt hun zetel moeten hebben gehad.

Eigenlijk vond ik heel Oostfriesland een onwaarschijnlijke locatie voor een hof. De regio ligt behoorlijk afgelegen op de kaart, zoals afbeelding 1.1 laat zien. Je voelt je er al gauw wat verlaten en ver verwijderd van de rest van het land, zoals bij ons het Noorden van Groningen en Friesland hetzelfde gevoel kunnen oproepen. Het landschap is er plat en eentonig, de winters lijken er extra druilerig en donker. De boeren die hier wonen hebben al eeuwenlang vooral zichzelf moeten zien te redden. Ongetwijfeld een hard leven, in een weinig vergevingsgezind klimaat. Dit was misschien wel de laatste plaats waar ik de pracht en praal van een vorstelijk hof zou verwachten. En toch had mijn verre voorouder Johann Lorenz Kirchner hier aan zo'n hof gewerkt.

Ik vroeg me af of deze regio destijds zoveel meer geschikt was geweest voor een hof. Via internet werd al snel duidelijk dat hier driehonderd jaar geleden niet meer mensen woonden dan nu, dus wat dat betreft was het toen niet logischer om hier een vorstelijk heerser te denken dan nu. Heel Oostfriesland, een gebied zo groot als het tegenwoordige Friesland in Nederland, telde in 1744 maar 83.000 inwoners, dus veel minder dan de 465.000 van nu. Het was destijds wel relatief wat welvarender. Economisch gezien liep het rond 1744 nog in de pas met de omringende landstroken als we kijken naar aantallen zeehandelsplaatsen of geldelijke afdrachten. Tegenwoordig is Oostfriesland een achterstandsregio. Oostfriezenmoppen zijn in Duitsland wat Belgenmoppen vroeger in Nederland waren: een stereotypering om nog eens de vermeende domheid van een bevolkingsgroep te bevestigen.

De vraag hoe er een hof in Aurich in Oostfriesland heeft kunnen ontstaan, bleef knagen. Voor het antwoord bleek ik flink terug te moeten in de tijd. Net als de rest van het tegenwoordige Duitsland

en Nederland was Oostfriesland sinds de Middeleeuwen een onderdeel van het Heilige Roomse Rijk geweest. Dat bestond al sinds de tiende eeuw, en was al door Karel de Grote gesticht. Het was onderverdeeld in talloze onafhankelijke vorstendommen en graafschappen. Oostfriesland stond toen met taal, godsdienst en cultuur veel dichterbij Groningen en Friesland dan bij de rest van wat nu Duitsland heet. Dat gold ook voor het bestuur. In de rest van het Rijk was het bestuur en de maatschappij feodaal, met een bevolking die in drie standen was onderverdeeld: hertogen, leenheren en horigen.

Afbeelding 1.1 Oostfriesland.

Maar in Oostfriesland, Groningen en Friesland was dat allemaal niet het geval. Daar hield men vast aan zelfbestuur. Door de vrij geïsoleerde ligging leek men te ontsnappen aan het centrale bestuur van het Rijk, en eerlijk gezegd was dat centrale bestuur waarschijnlijk ook niet geïnteresseerd in deze tamelijk onaantrekkelijke randgebieden. Door de lokale gemeenschap vaak geïdealiseerd met de term Friese vrijheid, betekende dat

zelfbestuur in de praktijk dat een aantal invloedrijke families de dienst uitmaakten.

Na jarenlange onderlinge strijd had Ulrich Cirksena in 1464 alle andere familiehoofden (de zogenaamde hoofdelingen) van Oostfriesland aan zich weten te onderwerpen. De Duitse keizer zag dat ongetwijfeld als een manier om zijn eigen greep op de regio wat te verstevigen, en had Ulrich Cirksena tot Rijksgraaf benoemd. Diens nakomelingen zouden later zelfs worden erkend als Rijkskoning. Zo was de vorstelijke dynastie van de Cirksena's ontstaan, die geacht werd te heersen over de drie standen: landadel, steden en boeren.

De Cirksena's hadden echter grote moeite om hun gezag in Oostfriesland te behouden. De hoofdelingen van de verschillende families verenigden zich in de landvredesbond. Deze bond was verantwoordelijk voor recht en vrijheid, vrede en eenheid, met als symbool de Upstalsboom, een vroegmiddeleeuwse grafheuvel ten westen van de stad Aurich. De leden van de andere invloedrijke families vonden het zeker niet vanzelfsprekend de Cirksena's meer macht toe te kennen dan henzelf. Wie zat er eigenlijk te wachten op die familie die zich opwierp als leider?

In die tijd was Oostfriesland nauw verbonden met Nederland. Edzard I (1494-1528) heerste jarenlang niet alleen over Oostfriesland, maar ook over Groningen en de Ommelanden. Mensen en ideeën stroomden vrijelijk beide kanten op. Later, in de tachtigjarige oorlog, weken de geuzen na de slag bij Heiligerlee (1568) uit naar Oostfriesland, omdat ze daar door geloofsgenoten werden opgevangen. Tot ver in de negentiende eeuw waren de Oostfriezen veel meer gericht op Nederland dan op de rest van het tegenwoordige Duitsland. De stad Emden ontwikkelde zich tot een brandpunt waar alle opgebouwde spanningen zich zouden ontladen.

Emden vormde vanwege de zeehaven altijd al het economische zwaartepunt van Oostfriesland. De Cirksena's hadden hun vorstelijke hof dan ook in Emden gebouwd. Het leiderschap van

de Cirksena dynastie over de andere families, en over de landstand in het algemeen, werd echter van begin af aan betwist. En toen aan het begin van de zestiende eeuw de reformatie uitbrak, werd de kloof tussen de Cirksena's en andere families nog groter en duidelijker zichtbaar.

De enkele monolithische kerk die de zaak tot dan toe bijeen had weten te houden viel nu uiteen. Naast de katholieke kerk ontstond er een Lutherse kerk, maar al heel snel kwamen er ook andere protestantse kerkrichtingen bij. In de meeste hertogdommen en vorstendommen in het tegenwoordige Duitsland legde de lokale vorst aan de bevolking op tot welk kerkgemeenschap ze dienden te horen. Maar in Oostfriesland lukte dat niet. De Cirksena vorsten waren niet in staat om hun Lutherse geloofsrichting aan de hele bevolking op te leggen. Onder Enno II (1528-1540) ontstond er hierdoor een religieuze tegenstelling tussen de vorst en een deel van de bevolking.

De strijd verhardde zich tijdens de heerschappij van Edzard II (1561-1599), toen Menso Alting zich opwierp als leider van het orthodoxe calvinisme. Het calvinisme stond veel meer open voor verzet tegen de gevestigde macht dan het Lutherse geloof. Terwijl Luther was blijven proberen de moederkerk te hervormen, had Calvijn vanwege zijn denkbeelden zijn land moeten ontvluchten en was tussen andere religieuze vluchtelingen terecht gekomen. Het is dan ook geen wonder dat de opstandige bevolking van Oostfriesland, net als de Geuzen in Nederland in hun strijd tegen Spanje, tot het calvinistische geloof overgingen.

Alle onvrede bereikte een kookpunt in 1595. Menso Alting hitste de bevolking van Emden op, en hoopte dat zij zich zouden aansluiten bij de opstand in Nederland. Het was een revolutie tegen graaf Edzard II, maar de opstand bleef beperkt tot de stad en de westelijke kuststrook van Oostfriesland. De opstandelingen dwongen de graaf zijn residentie te verplaatsen van Emden naar het kleinere en economisch minder belangrijke Aurich.

1.3 Georg Albrecht en Carl Edzard

Het was me inmiddels duidelijk hoe een vorstelijk hof had kunnen ontstaan in een zo onwaarschijnlijke regio als Oostfriesland, op een zo onlogische plaats als Aurich. Het vervolg van deze korte geschiedenis van Oostfriesland bleek me echter nog veel meer te kunnen vertellen. Hoe zagen de dagen van Johann Lorenz Kirchner als hofmuzikant in Aurich eruit? En hoe waren zijn nakomelingen in Nederland beland?

Na de revolutie werd Emden bestuurlijk semiautonoom, en het verklaarde het calvinisme tot de enige geloofsrichting in de stad. De stad vroeg de Nederlandse Staten-Generaal om troepen te legeren binnen de stadsmuren, om zich zo te kunnen beschermen tegen de graaf. De graven van Oostfriesland verzetten zich hevig tegen deze constructie, maar ze bleken er niets tegen te kunnen doen. Uiteindelijk stemden de graven er maar mee in, en legden dat vast in het verdrag van Oosterhusen in 1611. Oostfriesland was hiermee een soort satellietstaat van Nederland geworden. De Nederlandse troepen werden niet alleen in Emden, maar ook in Leer gelegerd. Het zou anderhalve eeuw duren voordat ze weer zouden verdwijnen.

Emden was niet de enige stad in Oostfriesland die zich tegen de Cirksena's verzette. Verschillende andere steden ontwikkelden zich eveneens tot tegenstander van de vorsten. Sommige steden vestigden hun hoop op het hertogdom Pruisen, dat in die tijd zijn macht en militaire kracht aan het uitbreiden was. In 1694 gaf keizer Leopold I dan ook te kennen dat Pruisen aanspraak zou maken op Oostfriesland, mocht daar de mannelijke lijn van de Cirksena's uitsterven.

Het verzet onder de Oostfrieese steden en standen groeide met de jaren. Er werden talloze processen gevoerd over eigendomsaanspraken en belastingen. De strijd bereikte een dieptepunt in 1717, toen het hele gebied werd getroffen door een watersnoodramp. Bij deze *Weihnachtsflut* stierven alleen al in

Oostfriesland 2500 mensen. Na de vloed besloot vorst Georg Albrecht (1708-1734), van wie een portretschilderij in afbeelding 1.2 te zien is, tot een belastingverhoging om de reparatieschade te kunnen repareren. De standen kwamen tegen deze belastingverhoging in verzet, want zij wilden zelf met extra belastingverhoging de reparaties uitvoeren. Zo begon onder leiding van Heinrich von dem Appelle, die op dat moment de ridderlijke stand vertegenwoordigde, de zogenaamde Appellestrijd (Appelle-Krieg). De opstandige steden verenigden zich en vormden de zogenaamde renitenten. De strijd onttaardde snel in een burgeroorlog.

Afbeelding 1.2 Vorst Georg Albrecht van Oostfriesland.

In een reisverslag uit deze tijd lezen we dat zich tijdens deze periode in Oostfriesland in verschillende steden soldaten bevonden van diverse pluimage. Niet alleen vorstelijke soldaten, maar ook Deense militairen die door de vorst ter versterking waren ingeroepen, en troepen uit Nederland en uit Pruisen. In verschillende steden stonden kanonnen opgesteld.

Uiteindelijk werd de strijd in 1727 door vorst Georg Albrecht gewonnen. Zelfs de stad Emden gaf zich gewonnen. De vorst zou echter weinig plezier beleven aan zijn overwinning. Nadat Georg Albrecht de opstandige renitenten strenge straffen oplegde, verleende Keizer Karel VI hen in 1732 gratie.

Vorst Georg Albrecht moet hier woedend over zijn geweest. Bovendien kreeg hij in 1732 een beroerte, men vreesde voor zijn leven. Hij had tot dat moment weliswaar vier kinderen gekregen, maar de eerste drie waren kort na hun geboorte gestorven. Gelukkig had de vorst ook een zoon, Carl Edzard. Deze was op dat moment pas 16 jaar oud en nog niet getrouwd. In grote haast werd een bruid gezocht om het voortbestaan van de Cirksena dynastie te verzekeren.

Carl Edzard's moeder was al jaren eerder overleden, maar zijn stiefmoeder hielp de Cirksena familie uit hun benarde situatie. Zij arrangeerde een huwelijk tussen de erfprins en haar nicht, Wilhelmine Sophie von Brandenburg-Bayreuth. Deze was twee jaar ouder dan Carl Edzard. Op 25 mei 1734 trouwde het paar. Drie weken later stierf vorst Georg Albrecht, na een ziekbed dat twee jaar geduurd had.

Carl Edzard werd daarop landheer van Oostfriesland. Hij was nauwelijks voorbereid op deze taak, en had op dat moment nog bijna nooit de vorstelijke domeinen verlaten van het hof in Aurich, het jachtslot in Sandhorst en de vorstelijke burcht Berum. Hij was bijvoorbeeld nog niet in de stad Emden geweest - net zoals zijn vader daar sinds diens eigen jeugd nooit meer een voet had gezet. Carl Edzard zou er ook later niet komen.

Afbeelding 1.3 Vorst Carl Edzard (links) en diens echtgenote, vorstin Sophie Wilhelmine von Brandenburg-Bayreuth van Oostfriesland.

Carl Edzard en zijn vrouw zien er blakend van vorstelijk vertrouwen uit in de portretten die van hen zijn geschilderd (afbeelding 1.3). Maar de jonge vorst erfde niet alleen de macht, maar ook de problemen van zijn vader. De conflicten met de standen waren niet voorbij toen hij aantrad, en bleken zich verder te verheviggen. De landstand verzette zich hevig tegen de nieuwe vorst. Hun politieke voorman, de jurist Homfeld, kende daarbij geen scrupules. De stad Emden weigerde de nieuwe vorst te huldigen toen hij aantrad, en diverse andere steden reageerden op dezelfde manier. Oostfriesland was ook de schade en problemen die waren veroorzaakt door de Weihnachtsflut van 1717 nog niet te boven gekomen. Niemand verwachtte blijkbaar enige hulp van de kersverse vorst.

Aurich was in de loop van de jaren uitgegroeid tot een regionaal zwaartepunt. Zo werd er meerdere keren per jaar een veemarkt gehouden. Het bleef echter achter bij Emden, dat meer militaire zekerheid en vanwege de zeehaven meer economische betekenis bleef houden. Maar de vorst hoefde van Emden geen enkele medewerking te verwachten, en ook zou hij er weinig belastinggeld kunnen innen.

1.4 Dagen aan het hof

Het schriftje van mijn vader had het begin gevormd van mijn speurtocht naar deze geschiedenis. Volgens dat schriftje diende Johann Lorenz Kirchner in 1743 aan het hof in Aurich. De gravure in afbeelding 1.4 laat zien dat het hof er destijds van buiten uitzag als een flink uit de kluiten gewassen stedelijke burcht, maar het was geen paleis met het buitensporige formaat van Versailles. Carl Edzard was dan ook geen zonnekoning.

Carl Edzard was in 1743 negen jaar aan de macht. In het eerdergenoemde reisverslag lezen we dat de vorst vaak ziek was. De dagen dat zijn gezondheid dat toeliet bracht hij vooral door in zijn hof of in zijn jachtdomeinen, of ging hij op bezoek bij andere vorsten. Zijn hof in Aurich was behoorlijk klein. Het telde in 1700 zo'n 160 personen die door de hofstaat bezoldigd werden, exclusief militair personeel, vorstelijke kanselarij, kamer en regering. In 1727 was dat gegroeid tot 211 leden hofpersoneel. In grootte viel het net binnen de normale grootte van een gravenhof, dat in die tijd tussen de 200 en 300 hofleden telde. Het was daarmee veel kleiner dan een vorstenhof (1000-1500 leden) of een keizershof (1500-2000 leden).

Een andere bijzonderheid van het hof in Aurich was dat het personeel bijna niet uit lokale adel bestond. Voor de Oostfriese adel was het aantal beschikbare functies in Aurich te gering, en

bovendien stonden voor veel zaken de belangen van het hof haaks op die van de adel. Dat was bijvoorbeeld het geval bij het leenstelsel voor land. Om deze redenen zocht de Oostfrieze adel liever posities aan hoven in Pruisen, Oostenrijk en Denemarken. Bovendien zocht het hof in Aurich bij voorkeur kandidaten van de juiste godsdienstige bloedgroep, dat wil zeggen in piëtistische kringen. Al deze oorzaken droegen ertoe bij dat de hof functies in Aurich voornamelijk terecht kwamen bij burgers, bij adel van buiten Oostfriesland, of bij verarmde Oostfrieze adel.

Het hof in Aurich verschilde vanwege dat piëtistische karakter van de meeste andere hoven. Het piëtisme was een nieuwe stroming binnen de Lutherse kerk, en streefde onder meer persoonlijke vroomheid en een ascetische levensstijl na. Dat laat zich op het eerste gezicht moeilijk rijmen met de barokke stijl van een hof, maar in Aurich hadden de vorsten geen moeite met deze tegenstelling. Vorst Georg Albrecht was zelf piëtistisch opgevoed. Zijn lijfspreuk laat zien dat hij dit ook later in zijn leven serieus bleef nemen: "Pietate et Justitia". Zoon Carl Edzard zou de lijfspreuk overnemen.

In 1728 bezochten twee markgraven uit Brandenburg-Bayreuth het hof in Aurich. In hun reisverslag lezen we dat ook het hofpersoneel geacht werd de huisgodsdienstoefeningen te houden, die kenmerkend zijn voor het piëtisme. Wie 's morgens verzuimde om een ochtendzegen te lezen, een lied te zingen of het onzevader te bidden, of wie 's avonds niet met een gebed afsloot, die werd gestraft. Er waren ook regelmatig boetedagen ingesteld. Carl Edzard zou het aantal verhogen tot twaalf per jaar. Op zondag waren er altijd twee kerkdiensten, de eerste in de voormiddag en de laatste in de vroege avond. Op woensdag was er een extra prediking. De vorst en hofhouding gingen voornamelijk in de slotkapel naar de kerk. Toch hadden ze sinds 1568 ook een vorstelijke loge in de (evangelisch-)Lutherse Lambertikerk in Aurich, waar nog steeds de graven van veel vorsten liggen.

Afbeelding 1.4 Boven: De stad Aurich rond het jaar 1740. Aan de linkerkant van het plaatsje is het hof zichtbaar. Onder: Gravure van het Auricher hof.

Het waren de kerkboeken van deze Lamberti-kerk waarin het huwelijk van Johann Lorenz Kirchner opgetekend staat, zoals we eerder al zagen. De Lamberti-kerk staat er anno 2017 nog steeds. Het is nog altijd een evangelisch-Lutherse kerk. Het huidige

kerkgebouw werd in 1835 gebouwd, maar de toren van het oorspronkelijke kerkgebouw zou bewaard zijn gebleven. Wij kijken dus ook nu nog naar dezelfde torenspits als Johann Lorenz bijna 400 jaar geleden!

Het hof was zeker vroom, maar de piëtistische geloofsuitingen stonden niet centraal aan het hof in Aurich. Naast alle vroomheid waardeerde vorst Georg Albrecht ook de pracht en praal van zijn hof. Hij stond erop dat aan het hof ceremonie en etiquette strikt werden nageleefd.

We hoeven er niet aan te twifelen dat Johann Lorenz Kirchner en zijn gezin, in de jaren dat hij aan het hof in Aurich werkte, elke zondag naar de hofkerk ging waar ook zijn vorstelijke werkgever kwam. Die hofkerk was luthers, net als de Oostfriesse vorsten zelf. Toch trouwde Johann Lorenz Kirchner op 8 november 1729 niet in de hofkerk. Volgens de kerkelijke registers werd dat huwelijk voltrokken in de eveneens lutherse Lambertikerk in Aurich. Ik voel een vreemde sensatie van verbondenheid als ik in 2017 Aurich bezoek en daar nog steeds de Lambertikerk aantref. De toren die ik dan zie (afbeelding 1.5) toont de sporen van de nodige restauraties, maar is nog steeds origineel. De vorsten in Oostfriesland waren ook met de Lambertikerk verbonden, en hun doodskisten werden in een crypte in de Lambertikerk begraven. Jaren later zijn deze graven overigens overgebracht naar een mausoleum op het kerkhof in Aurich, omdat de kerkelijke crypte dreigde onder water te lopen.

Uit het reisverslag uit 1728 blijkt dat de vorst aan het hof de dagen vulde met bezoekers en het afleggen van bezoeken, met paardenritjes, jacht en muziek, en met de kerkgang. Het verslag beschrijft ook een feest aan het hof in Aurich, ter ere van de verjaardag van de vorstin. De 27 heren in het gezelschap mochten met een geweer schieten op schietschijven die in de tuin stonden opgesteld. In een aantal schijven waren spijkers verstopt. Als die werden geraakt, dan vuurde het geschut van de burcht en vloog er

vuurwerk de lucht in dat de initialen van de vorstin in de lucht schreef. De hoofdprijs van dit spel was een verguld geweer.

Afbeelding 1.5 Toren van de Lamberti-kerk in Aurich.

Bezien vanaf 2017 leek me de situatie aan het hof in Aurich leeg en zinloos. Een vorst die in zijn eigen rijk weinig te vertellen heeft en zich voornamelijk opsluit in zijn residentie. En de dreiging van een dynastie die ten onder zal gaan als er geen mannelijke nakomelingen worden geboren. Hoe paste te midden van dat alles het beroep van Johann Lorenz Kirchner als hofhoboïst?

We kennen niet de functies van alle hofleden toen Carl Edzard regeerde, maar we mogen veronderstellen dat deze ongeveer gelijk zal zijn geweest aan wat de markgraven beschrijven over de situatie in 1728. Carl Edzard's vader beschikte toen over een

hofmaarschalk, vijf kamerjonkers, twee hofjonkers, twee lijfartsen, vier pages, een leraar Frans, drie kamerdiensers, een dansmeester, een kleermaker, een burggraaf en een meubelhandelaar. Verder werkten er mensen in de keuken (17), banketbakkerij (3), bakkerij (2), slagerij (4), wijnkelder (2), bierkelder (3) en zilverkamer (2). Van de twaalf overige leden van de hofstaat van de vorst waren er vier verantwoordelijk voor het melken van de koeien. Op dezelfde manier beschikte de vorstin over 36 eigen hofleden, onder wie een vrouwelijke dwerg en een Moor. Daarnaast waren er in totaal 89 hofleden aangesteld voor de hofkapel, de jacht, de vorstelijke stallen en de hof tuin.

Carl Edzard had bovendien een hofschilder in dienst, Hajo Ludwig Eyben. De werken die we van hem kennen zijn zonder uitzondering vorstelijke portretten. Ze tonen de vorst, de vorstin en prinses Elisabeth Sophie.

1.5 De hofmuzikanten en hun muziek

Het hof in Aurich kende vanaf circa 1650 ook een hofkapel. Vanaf dat moment hoefden de vorsten voor muziek niet langer gebruik te maken van gelegenheidsmuzikanten, maar waren er hofmuzikanten aangesteld. In de kleinste hoven beschikte men uitsluitend over hoftrumpettisten en een paukenist. Besselers van deze instrumenten werden als ridderlijk en heroïsch beschouwd, en alleen landheren mochten erover beschikken. Deze muzikanten verdienden ongeveer 150 tot 200 Reichstaler per jaar, en werden in dure kleren gestoken van zo'n 100 Reichstaler per persoon. Dat laatste was belangrijk, want het aantal en de aankleding van de trumpettisten gaven de rang en de rijkdom van hun heer aan.

Aan het hof van Aurich bestond de hofkapel niet alleen uit hoftrumpettisten en paukenist, maar er waren ook een hoforganist, een harpenist en een violist. Vanaf 1700 werd er bovendien een kapelmeester-hofkantoor aangesteld, die leiding gaf

aan het gezelschap. Bovendien nam in de hofkerk de hofkantor het voorzingen voor zijn rekening, waarmee hij steeds de gezangen inzette en de melodie aangaf. Waarschijnlijk konden in deze tijd nog niet alle gemeenteleden lezen, dus de hofkantor had ook de belangrijke taak om iedereen in staat te stellen de tekst te kunnen zingen.

Als hoforganist werd in 1702 Johannes Jani aangesteld voor 40 Reichstaler per jaar. Voor dat geld speelde deze zijn orgel tijdens de kerkdiensten en bij andere gelegenheden. Bovendien schreef hij gedichten, en componeerde muziek voor het koor en voor zijn vrouw, die als zangeres optrad. Om zijn inkomsten te verhogen gaf Johannes Jani bovendien lessen Latijn en Catechismus.

In 1728 moest er een nieuwe hoforganist-kapelmeester worden gezocht, kennelijk was Johannes Jani net overleden. Het lukte om hiervoor Matthias Wiedeburg aan te stellen. Diens salaris werd daarbij vastgesteld op 262 Reichtaler per jaar, met daarbij vrije inwoning, schoolgeld, een voorraad turf, vier ton roggen en een varken per jaar. In het archief in Aurich, in het Zivilreglement van 1730, lezen we de namen van de dertien leden van de hofkapel:

- 4 Trompettisten: Gottfried Gebhardt, Tobias Hartnung, Carl Christian Griech en Jeremias Brand.
- 1 Paukenist: Joh. Christ. Hoffmann
- 5 Lakei/hoboïsten: Paul Haberalage, Gustav Wagner, Gerd Hafe, Andreas Kerzen, Andreas Vowitz (Overigens worden in de kerkboeken hoboïsten ook wel blazers-Pfeifern genoemd)
- 1 Harpenist/lakei: Joh. Lorenz Kirchner
- 1 Kamer-lantenist: Nathanael Dießel
- 1 Kamermusicus: Joachim Dahmer

Ik was heel blij hier de naam van Johann Lorenz Kirchner aan te treffen. Blijkbaar werkte hij al in 1730 aan het hof in Aurich, dus 13 jaar eerder dan wat het schriftje van mijn vader al die tijd had weten te vertellen. In 1730 had Johann Lorenz dus al onder Georg